

Vondrák, Václav

Čelakovský a jeho přátelé ; Kollár ; Erben

In: Vondrák, Václav. *Vývoj současného spisovného českého jazyka*. Brno: Filozofická fakulta s podporou Ministerstva školství a národní osvěty, 1926, pp. [55]-62

Stable URL (handle):

<https://hdl.handle.net/11222.digilib/118643>

Access Date: 16. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

V.

Čelakovský a jeho přátelé. Kollár. Erben.

49. Následující nová básnická generace jazykově úplně podléhala vlivu Jungmannovu. K tomuto vlivu přistoupil ještě nový činitel, totiž padělaný Rukopis Královédvorský, nalezený r. 1817 a jeho bliženec Rukopis Zelenohorský, objevený následujícího roku, libující si v nemírném užívání nově utvořených slov, jmenovitě chybných zdrodnělin a velmi početných složenin (srov. Athenaeum III, 278, 294—295). Jazykový vliv těchto padělků na nejbližší generaci básnickou následující jest nepochybný, třebaže v jednotlivých případech nelze vždy dosti dobře rozlišovati jejich vliv od vlivu Jungmannova. Vždyť mnohé jazykové zvláštnosti, s nimiž jsme se setkali u Jungmanna, nalzáme též v těchto „památkách“.

Čelakovský.

50. Ve spisích Čelakovského se shledáváme se značným počtem složenin, vzniklých dílem vlivem „Rukopisů“, dílem vlivem Jungmannovým. Tak zvláště¹: *zlatotkaný* str. 4; *vděkuplný* 6; *blahoplný* 10; *divokrásně* 11; *lehkokrevný* 15; *zpěvodárný* 15; *hustotkaný* 19; *věkosnubný* 20; *medohlasý* 24; *medoberný* 27; *svémocněji* 31; *duchormutný* 32; *stříbrojasný* 32; *smyslolut* 35; *víceživotí* 36; *mnohožítí* 37; *stkvělook* 37; *obloholetný* 40; *vesmír* 42; *truchlosladký* 44; *blahotvorný* 45; *darmochleb* 45, 47; *čarodějný* 47; *hadochvějný* 48; *hrdotupě* 51; *bleskokřídly* 53; *lidožerný* 53. V jeho „Smíšených básních“ pak: *jarobujný* (v RK se vyskytá dvakrát!!) 178 (z r. 1835), *starověký* 179; *všenárodní* 179; *stříbrovlasý* 180; *milostkvělé* 182; *prostomilý* 183; *sladkodechý* 183; *dobrodějně* 183;

¹ Doklady jsou uvedeny podle „Spisů básnických knih šesterých“ 1847.

slastiplný 184; *dávnoletý* 184; *sladkoustý* 188; *lehkonohý* 188; *veleslavený* 189 (dvakrát, v RK *veleslavný!*); *mluvohudba* 190; *vědolibný* 190, *vděkoruměnc* 193 (1824), *růžokvětý* 195, *šedorouchý*, *stěnobledý* 198, *blahoznaté nádra* 203; *lípa hustolistá* 221 (1823), *milosvětlý* 221; *modrojasný* 242; *dobrodružný* 243; *věčnetichý* 248; *bystroletý* 248; *dlohokopí* 248; *květolicný* 248; *větronohý* 249; *modrošerý* 250; *kouzloplný* 251 (1818), *blahocit* 251.

V „Ohlase písní ruských“ se vyskytají jen *bohomilý* 66, *pravoslavný* (dosti často), *bělokamenná Moskva* 69, *starosvětský* 73; *bělodubový* 94; *mnohorozumný* 97, 98, 103.

Lze dobře pochopiti, že v „Ohlase písní českých“ nalézáme jen *pravověrce* 130 a *modrooký*, neboť v řeči lidové jsou podobné složeniny velmi vzácné.

Z RK jsou dále *pochládeček*, *vezdy*, *imper. střezi* (v RK *vedi, budí, žení* atd.); tak v básni „Zasvěcenec“ z r. 1824 (str. 198); *gen. kamenna srdce* (Ohl. p. r. 89) podle *z črna lesa* a p. v RK. Ve verši: „*Zdali k zemi padši, dáváš (scil. radosti) krásu jarním poupatům? Aneb k nebi vystoupívoši, barvu letním oblakům*“ (str. 172) jest užívání participia ohlasem RK: *Ach ty róže, krásná róže, čemu si raně rozkvetla, rozkvetavši pomrzla, pomrzavši usvědla, usvědevsí opadla?* a to zase vzniklo podle vzoru ruské písně.

Čelakovský také s oblibou užívá *čemu* ve významě *proč?*; to nalézáme nejen v Ohl. p. r., kde to lze pochopiti, nýbrž i v Ohl. p. č. (str. 141, 168, 169). V jazyce staročeském byl tento výraz běžný, nyní však žije jen v dialektech moravských. Čelakovský jej proto přejal buď z RK, kde je příkladů takových mnoho (také u Jungmanna), nebo z ruštiny. Zřejmě působení ruštiny na Čelakovského lze pozorovati i v jiných případech, na př.: *svět nad tvými kouzly šutí* (Růže stolistá LXII, 35), г. шутить надъ кѣмъ; *v plavném skoku* (Toman a lesní panna 119 a 120), г. плавный „léger“, na př. плавная походка.

V Ohl. p. r. nejsou arciť rusismy nic zvláštního; tak tu bývá *gen. pl. m. ak. pl.*, na př.: *ty na ramenou svých přenášej nás dobrých jinochův i našich koní; my jdeme vyhubit tureckou zemi, a my nevěrných Turkův vyženem. a bite vrahův ranou bromovou* (str. 67) a j. Nebo také: *mládec* = г. молодець. Podle ruštiny mívá tu spojka *a* význam adversativní.

Jako Jungmann užívá Čelakovský také veskrze zastaralého slova *zámutek* m. *zármutek* (ale *zarmoutil se* str. 103); předložky *po* s dat.: *po žežhulčímu, po mateřském* str. 98; *po předeslém* str. 101; *brž* str. 128.

Čelakovský beze vší pochyby přispěl značně k zjemnění básnické mluvy. Ale také na poli prosy se velice zasloužil o jazyk spisovný, zejména jako redaktor „Časopisu pro katolické duchovenstvo“. Jeho současníci jej také nazývali mistrem českého jazyka¹.

51. Také J. V. Kamaryt byl pod vlivem RK (Sebrané světské a duchovní básně 1867): *čemu* 114 (dvakrát) (1822); *boдрý* 114 (1822), 165 (1819); *bodrost* 166; *vezdy* 139 (1822); *vratno táhly zbory v slávě* 165 (1819); *ždála* 166, *ždá* 179²; *pěješ tak žalostivo* 166; *truchlo sluncečko zapadlo* 169; *ať hradu těsna zbydu* 177 (1821); *tich hlásek libezen; zmlítka; když již páté vzešlo slunce; Trás, Morana* 107; *varito* 107 (1821); *Lumír* 144 (1821). Dále: *jedno = jen* 166; *vesmír* 168 (srov. výše u Jungmanna); rovněž také part. *majeci se za...* (s krátkou kvantitou) 159. Velmi hojná jsou u něho také komposita: *prostokrásný* 84 (1815), *stříbrobílé rouško* 85 (1815), *libopění* 90 (1817), *zlatohlavý* 101 (1819), 102; *velechytrý* 102 (1819); *ružolíci* 115, 116; *samosamotný* 118 (1827), *věkopustý* 135, *černoskalný* 135 (1812); *rudopěvný* 137; *věkuvěčný* 138; *čistodobrý* 139; *vánkochvění* 139; *hvězdověnec* 140; *hustolístý* 143; *medomilec* 144; *lepotvorný* 160, 166; *libozvuký* 147 (1816); *modrojasný* 151 (1816), *libozpěvy* 151; *slavozpěvy* 152 (1816); *blahotučné poliny* 172 (1819, srov. slova tvořená suf. -iny u M. Z. Poláka); *temnostinný* 174 (1820), *chytřebystřý* 174; *věrnomilá služka* 180; *hrúzonosný* 188; *rekosláva* 189; *ohňobarevný* 193 (1813); *sirnožluté záření* 201 (1813); *rudomodrý* 202 (1813). Mezi těmito komposity nalezneme mnohé nezvyklé, ano naprosto nemožné. Poněvadž jeho mnohé básně jsou z doby před „nalezením“

¹ Dr. Staněk psal mu na př. r. 1843 do Vratislavě: „Pan Palacký si stěžoval, že mu pranicého nepíšete. Litoval, že Vás tu nemáme a že to ucítí zvláště, až bude psáti a vydávati česky svou historii, kterouž by Vám byl rád podal k vylepšení slohu a jazyka“ (Čas IV. 48).

² V RK na př.: *ždachu* Jarosl. 46; *ždáše* O sl. sed. 109; *poždi* Jah. 11; *ždaje* t. 18; *doždati* Růže 8; *nedoždiech* t. 16.

rukopisů, lze tu proto spíše pomýšleti na vliv Jungmannův nebo přímo na vliv Klopstockův (jmenuje ho na str. 242).

Archaismus jest *doniž* (= *až*) 197 (1813).

52. Chmelenský (Vybrané spisy, 1870) má z RK: *veždy* str. 78, 101, 103, 108 (dvakrát), 114, 123; *tamo* 40, 41; *věhlasný* 14 (srov. *věglasné děvě* v RZ). Také u něho nalézáme velký počet komposit, na př.: *lesknobělý, černotmavý, růžověnec, stříbrojasný, miloklidný, Slávi jarobujní* str. 23 (*jarobujný* také dvakrát v RK!), *stříbrozvuký* 150, *lehkouchý* 148; *květovorná* (!) má *děvenko* 145; *hory zlatorodné* 138, *panny sladkozvučné* str. 129 atd. Srov. ještě: *mnoho mít nerodím* 113 a *rod ty, pane, sám nás brániti* 257; *jdou ryčně* 256 (*ryk* u Jungmanna); *žertva* 20, 80; *bysi* 10, 81, 257 může býti podle RK (*ty bysi byl válel* Zbyh. 18; *ty bysi byl vydřel* 20; *ty bysi byl zabyl* 22), nebo podle lidové mlavy. Buďtež připomenuty ještě archaismy *kochati* a *kochánek* 47.

53. K. Vinařický (Sebrané spisy. 1871): *kamo, tam* I. 127; *tamo* 140; *čemu* (= *proč*) II, 26 (dvakrát; druhý příklad: *čemu vy se zelenáte ve zimě i léta době, jest úplně podle RK: Ach vy lesy . . . čemu vy se zelenáte*); *zvěstují vám pověst utěšenou* I, 132 (RK: *zvěstují vám pověst veleslavní*); *ždála-li tu dívka* 136; *vezdy* 168, *zamúcena* 329; *bodrý* II, 335; také ovšem *litý Chrudoš* I, 138; dále četná komposita, na př.: *libohlas* I, 116; *krasocitný tón* 118; *veležádaný* (v RK *veleslavný, velebyster, velelutý*), *blahodějný* 126, *miloděčný* 126, *šumnotoká Vltavo* 126, *libojemné, stříbrotok* 126 (tato poslední slova se opakují v básni na Palackého z r. 1823 celkem šestkrát); *dušejmavý, citobudivý* II, 5; *medotoký* II, 8; *jazykohubivý* II, 13 atd. Jako u Jungmanna i u Vinařického najdeme participia typu *neviděci* II, 26. A tak bychom mohli pokračovati i dále. Všichni ostatní básníci tohoto období podlehlí jazykově vlivu Rukopisů.

54. Ani K. H. Mácha mu neunikl. V jeho proslulém *Máji* setkáváme se s vazbami, jako na př.: *z mala okna* str. 28 (příklady citují podle Flajšhansova vydání z r. 1905); *ohromna ptáka peruč dlouhá*; *a valný zástup se z bran mala města valí* 49; *z mala města bran* (tamtéž), *stíny modra nebe* 53; *v středu mlada borka* (tamtéž); *ztichl síra množství hluk* (tamtéž); *nesmírné množství v kol mala pahorku stálo* 55; *vyhasla ohně kouř* 56 a 57. Všechny

tyto vazby jsou tvořeny podle případů, jako *z črna lesa* v RK. Mnohé básně Máchovy nám i jinak dokazují, jak na něho působil RK¹.

J. Kollár.

55. J. Kollár, který napsal „Slávy dceru“ jazykem tak smělym (slovosled je naprosto nezvyklý), že je méně sčtělým lidem nesrozumitelná, nepodleh tak vlivu RK jako spíše vlivu Jungmannovu. Poněkud mocněji působil na něho RK teprve později. V *Básních* z r. 1821 nalézáme na př. *tako lkám*, str. 5 (ve „Slávy dceři“ z r. 1824 máme však za to: *takto toužím*, str. 5). Naproti tomu v „Dílech básnických“ (1845): *ajta* II, 11 (v „Básních“ bylo tu *ha!*); *veždy* objevuje se tu jen v přidaných. znělkách: 3, 15, 21, 96, 160, 161, 165, 201, 327, 439, II, 15. Dále: *psaná hezko tablice* Zněl. 513. Adverbia tohoto druhu se u něho vyskytají již dříve: *smělo ... sem kvapil* Díla básn., Slávy dc. str. 101; *smělo měř* Básn. 85; *bodrost* Zněl. 512.

Zato je Kollár velmi závislý na Jungmannovi, jež následuje leckdy i v jeho jazykových výstřednostech. Jeho nadmíru hojně složeniny vznikly možná vlivem RK. Tak na př. v *Předzpěvu* k jeho „Slávy dceři“ 1824 nalézáme: *krásnohlasý, dávnověký a staroslavný*; dále pak: *květorouchá Zála* Zněl. 1; *v liboplynné výmluvnosti* 2; *trůn všemožnosti* 2; *všudypřítomnost* 9 (*Allgegenwart*); *měsíc hvězdo vlasý* 10; *květohrána* 21; *růžokvětná líčka* 28; *přísnotvárné vyrčení* 31; *Slovan skoupozvuký* 33; *nožky květosejné* 49; *v libědmoucím větre* 62; *dlouhověký* 72; *s tváři černočudou* 82; *tichomluvné soumraky* 115; *dík... bohulibý* 126; *zlatolistá palma* 131; *větry tichořečné* 133; *zlatomraký* 134; *nostrunné varito* 141 atd. S po-

¹ O jeho zálibě v starobylých skládáních srov. *Máj* I (1858), 316—317, kdež se praví: „Popěvky lidu z novějších časů jej však nevábily tak mocně jako drahocenná starobylá skládání, jejichž důmysl mu blížeji stál, nežli naivnost oněch.“ Žádná píseň nepůsobila na něho mocněji — jak sám řekl — než Hankův padělek: *Ha ty naše slunce, Vyšehrade tvrd* (str. 315—316). Také Mácha má mnohé složeniny, jako: *růžojasně (nebe)* 16; *sněhobílé (holoubátko)* 17; *pološerá noc* 24; *truchloroušky* 42; *dalekosáhlý běh* 53; *temnorudý požár* 58; *jednozvučné* 60; *žaluplný* 66; pak *širošířý* 15, 58 a *pustopustá (noc)* 34. Viz také: *vesel plesá vešken* (srov. *vešken tábor vrahův* RK Jaroslav v. 147) ... *tvor* 48; *slunce veselo se smálo* 55. Nalézáme tu též jungmannovské participium: *Noční ptactvo koľa vedši ... v dálku zapletato* 58. Veskrze užívá *vzdy* (podle *vezdy*?).

dobnými složeninami setkáváme se také v později přidaných znělkách. Podle RK nebo podle Jungmanna je *nastojte* Slávy dcera 1824, 120 („Dila básnická“ 216). Podle Jungmanna jsou obraty: *zde bydlivších Slávů* (Slávy dcera, Předzpěv); *zanechavších sotvy Plonský chotár, potkali nás tu...* (Dila básn. 195); *dím mládku, vzašimu zas lidskou postavu* (t. 249). Dokonce má Kollár také Jungmannovo *lzelo*: *lzelo by mi... něsti* Slávy dcera 91, Dila básn. 306; *nám dlíti nelzelo* (Dila básn. 212); *ztaď t. 470* (srov. Jungmannovo *zkaď*, jež vysvětluje ve Ztrac. r. II, 306); *jedno stáďce* 261 (v Jungmannově *Atale* na př. na str. 19, 29 atd.); hojný je u něho stejně jako u Jungmanna etický dativ v podobě *-tě*: *ona-tě to* Slávy dcera 111 (také v *Básních* 35); *vrah-tě to* *Básn.* 67 atd.

Nalézáme též u něho ak. s inf.: *kďo to? ptám se z okna schýleně, původ stínu v zahráďce býť mněje* (*Básně*, str. 48, *Zněl.* 80, Slávy dcera 139). Povšimnutí také zaslouží *dřevo = strom*: *Rábské dřevo* Dila básn. 249.

56. V letech třicátých (již ve 3. vydání Slávy dcery r. 1832, citují tu „Dila básnická“ z r. 1845) počíná Kolár měniti jazyk svým vlastním způsobem, namnoze se přidružuje slovenštině. Zavrhuje *r*, *l* a píše *selzy* m. *slzy*, *k heltným pěnám, kreve* m. *krve*; *pervŷ* m. *prvŷ*; *mysel*; *mlučte* m. *mlčte* *Zněl.* 6; *mohel* 65; *preč* m. *prŷč* 33, také *preč* 205. Píše: *čudo nad čuda* 393 (slovensky a ruský); *moch* 422 (m. *mech*); *najvětšŷ, najprv* 251 (m. *nej-*); *na rákošŷ* (*Versammlung*) 438; *známě* 205. Imperat.: *přŷjmŷtež* 191; *jdŷte* 261; *rcŷte* 279 atd.; *radše* 49. Není však důsledný: *v cuzŷch krajinách* 202; *cuzŷm hostem*, ale také: *cizá* 105, *v cizŷ zemŷ* 213. Má zálibu v slovech tvořených příponou *-isko*: *dubisko, chlapisko, kašlisko* 218; *peklisko* 580; *na svém smetisku* 221; ve smyslu pejorativním: *Němčisko* 589, *Gebhardisko* 589. V „*Básních*“ užívá velmi často slovenského adv. *ta*: *ta k ní* 31, podobně ještě v 22, 28, 39, 59, 66, 84, 85, jež však později úplně ze svých spisů vyloučil¹.

¹ Srov. také J. Jakubec: „O vlivu slovenského dialektu na spisovný jazyk v Kollárových básních“ ve Sborníku K. Salvy „Od Šumavy k Tatrám“ 1898, 261 a násl., a potom Jan V. Novák: „Myšlenky Kollárovy o libozvučnosti češtiny a jejich ohlasy na Moravě“ ve Sborníku Jan Kollár 1893, 156 a násl.

Vytvořil dokonce také inf. praet. akt.: *aniž* lituji v té trampotě nejkrásnější věk můj *strávilšeti*, str. 325. Zaváděl polská a ruská slova: *přimúšení* . . . Slavové jej (hrad Alberk) stavět museli 195; *sladký přimus* (subst.) 216 atd. (polsky *przymusić*, *przymus*); *navet* „sogar“ 254; *třímá* 283 atd.; *jakových zvyk bratrům Rusům žičil* 59; příklad toho máme již ve Slávy deři 1824, 114: *v sladkých snách se žičim* (staročesky bylo také: *žičiti se* z pův. *žičiti*, *po-žitek*; slova toho užívá pak Hájek, také Palacký; nyní se však dochovalo jen v polštině a slovenštině).

Nalézáme u něho také ohlasy neosobné vazby při pasivu, oblíbené v polštině: *druhého dne . . . cestu k Raniberku konáno, . . . hroby pro předky tu naše kopáno, celé hory potom děláno z nich a tyto jmíno za ozdoby* Dila básn. 199; *každý nezvyk vytisknuto* 507; *že ten zápal říše uvidíno* 270.

Podle ruštiny je tvořeno slovo *Slavjan* a potom také *Slavenka*, *slavenský* atd.

Kollár sice chtěl, aby byly z jazyků slovanských odstraněny všechny cizí prvky, a domníval se, že to bude mít praktický výsledek, totiž přiblížení ideálu všeslovanského jazyka, ale i u něho najdeme mnohé germanismy, jako na př.: *mordy* (Dila básn. 215); *zmorduje* 218 atd.; *retování* 254; *že jí trán ten někdy retoval* 267; *retoval* 447; *květným sakem* 282; *teď by sobě křidel Dédalových vinšoval* (Básně 50, Básn. díla 357) a j.

Avšak ani tu nebyl důsledný, ježto zavrhoval v teorii násilné míšení jednotlivých slovanských jazyků. Chtěl zavést jen jednotný slovanský pravopis. Ten se osobním přičiněním Kollárovým zčásti také uskutečnil, a to tak, že český pravopis přijali nejdříve Charvátí a jejich prostřednictvím také Slovinci.

Proti jeho zbytečným novotám se postavil Jungmann („O různění českého písemného jazyka“ v ČČM. 1832, 165). Přes to však Kollára napodobovali, třeba jen přechodně, v letech třicátých a čtyřicátých zvláště někteří spisovatelé moravští, kteří chtěli podle moravs. a slovens. dialektů upravovati jazyk spisovný, hlavně v plnějších samohláskách (Fr. Trnka, Vinc. Ziak). Proti jejich počínání musil rázně vystoupiti, jak uvidíme, Palacký.

Třeba se tu ještě zmíniti o jedné, mnohem škodlivější stránce jeho literární činnosti na poli jazykovém. Kollár podporoval bez-

děčně vznik samostatné literatury slovenské právě tím, že hájil individuality všech kmenů slovanských a že toužil po libozvučnosti slovanských dialektů¹. (O odtržení Slováků od spis. jazyka českého viz dále.)

K. J. Erben.

57. Zvláštní zmínky zasluhuje pro svou básnickou řeč také K. J. Erben. Erben studoval lidovou mluvu v lidových písních a pohádkách a vystihl ji ve svých básních tak jemně jako málokdo. Řeč jeho může býti proto nazvána řečí ryze národní, ryze českou. Sám Hattala, který mu činil tolik výtek, musil to vyznati². Taková řeč je ovšem možná jen v těch dílech, jež se zakládají na lidové poesii. V prose stojí velice blízko Erbenovi Bož. Němcová.

¹ Srov. Jar. Vlček, Dejiny literatury slovenskej 1889.

² „Nemám proč upírat Erbenovi ani té slávy, dle níž on je »nejčeštějším« ze všech novověkých básníků našich“ (Brus, str. 214, 227, 294 atd.).
